

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
ТОПОЛЯ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ТОПОЛЯ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1984

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ТОПОЛЯ

У1
Ш37

В книгу вошли
баллады,
а также стихотворения
с балладными мотивами
и интонациями

Ілюстрації В. І. ЛОПАТИ

Ш 4702590100—037 37.84.
М205 (04)—84

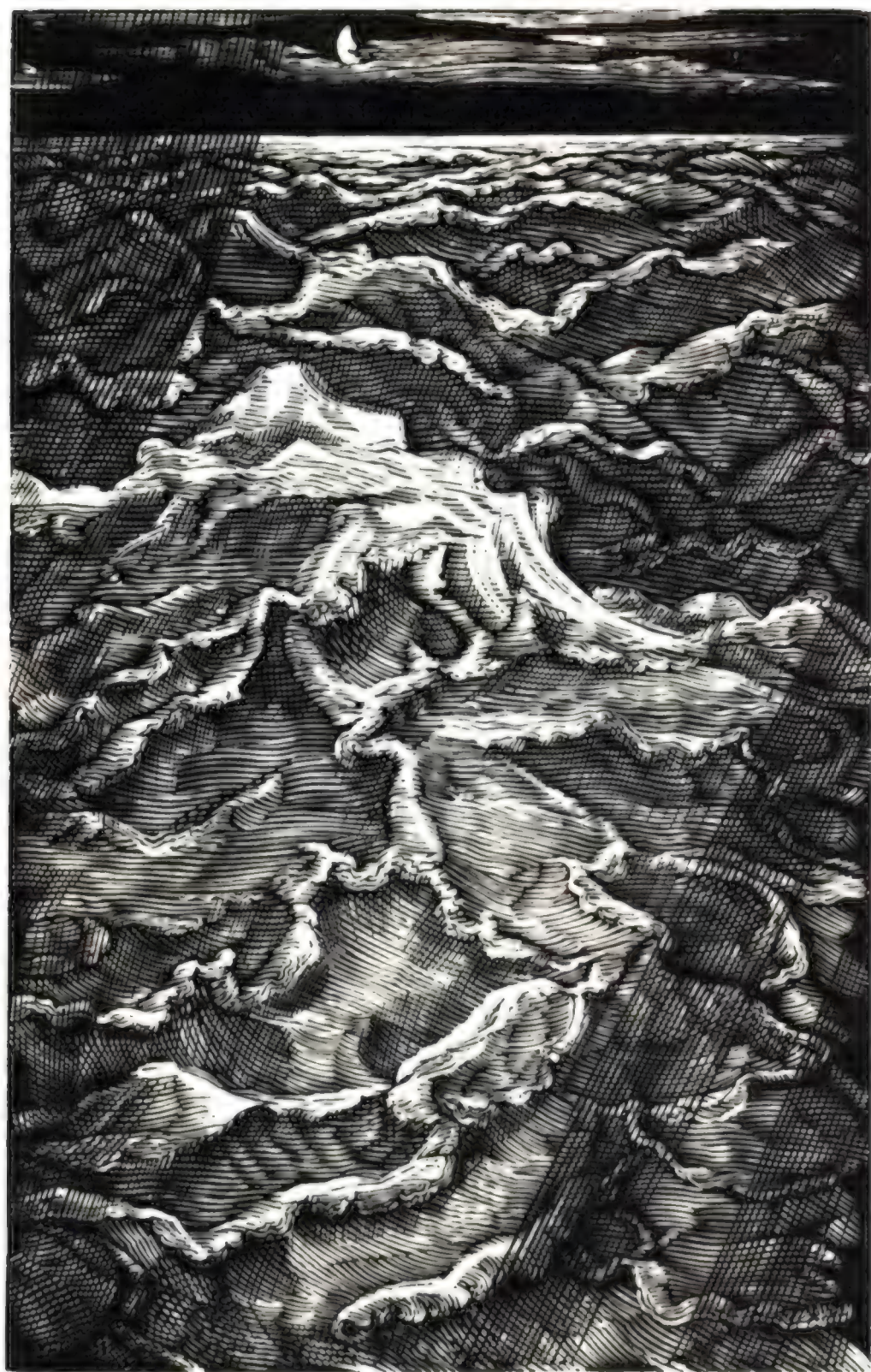
© Упорядкування. Художнє оформлення.
Видавництво «Дніпро», 1984 р.

ПРИЧИННА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.

Не русалонька блукає —
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькії очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли,—
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,

Хустку не зав'яже,
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти їй долю,—
Вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють.
Чи винна ж голубка,
Що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тєє знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другу кохає,

Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлинії крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.

Не так серце любить,
Щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журиться.
«Журись»,— каже думка, жалю завдає.
О боже мій милий!
Така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши, вітер, чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закричали.—
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата).

.

«Чи всі ви тут? — кличе мати.—
Ходім шукати вечерять.

Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:

Ух! ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.

Місяченьку!
Наш голубоньку!

Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий;
Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі.
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить.

Ух! ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,
Нехрещену положила».

Зареготались нехрещені...
Гай обіззався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... нічичирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.

Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивовались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защебетав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;

Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться,—
Коло серця козацького

Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не поможе!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий,—
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;
Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспіває та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

ТОПОЛЯ

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні би́лини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу,
Слухайте ж, дівчата.

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.
Полюбила — не спинила,
Пішов та й загинув...
Якби знала, що покине,—
Була б не любила;
Якби знала, що загине,—
Була б не пустила;
Якби знала, не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала!..

І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінесться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю...
Само серце знає,
Кого любить... Нехай в'яне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята;
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата!

До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтесь ж, любіться,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині,—
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспіває, поки вийде
Чорнобрива з хати;
А він її запитає:
«Чи не була мати?»
Стануть собі, обіймуться,—
Співа соловейко:
Послухають, розійдуться,—
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
«Де ти була, що робила?»
Сама собі знає.
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказати не вміло.
Не сказало — осталася,

День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не співає,— як сирота,
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люде.
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється!

Минув і рік, минув другий —
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка,—
Ніхто не питає.
«Чого в'янеш, моя доню?» —
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нищечком єднала.
«Іди, доню,— каже мати,—

Не вік дівовати.
Він багатий, садинокий —
Будеш пановати».

«Не хочу я пановати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки поплачуть:
Легше мені в труні лежать,
Ніж його побачить».

Не слухала стара мати,
Робила, що знала,—
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сім світі
Без милого жити?
«Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щирю правду —
Де милий-серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,

Чи забув-покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого заміж.

Любить його, моя сиза,
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли нежив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю».
«Добре, доню; спочинь трошки...
Чини ж мою волю.
Сама колись дівовала,
Тєє лихо знаю;
Минулося — навчилася,
Людам помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,

Позаторік і зіллячка
Для того придбала».

Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
«Ось на тобі сего дива!
Піди до криниці;
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сего зілля —
Все лихо загоїть.
Вип'єш — біжи якомога;
Що б там ні кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
Втретє випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.
А за третій... моя доню,

Не питай, що буде.
Та ще, чуєш, не хрестися,
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду».

Взяла зілля, поклонилаь:
«Спасибі, бабусю!»
Вийшла з хати: «Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуса!»
Пішла, вмилаь, напилася,
Мов не своя стала,
Вдруге, втретє, та, мов сонна,
В степу заспівала:
«Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю,
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости тонка та висока,
До самої хмари,
Спитай бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці — моя доля,
По сім боці — горе.

Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.

Скажи йому, моє серце,
Що сміються люде;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде.
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?

Мамо моя, доле моя!
Боже милий, боже!
Подивися, тополенько,
Як нема — заплачеш
До схід сонця ранісінько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору;
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!»

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зілля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася додому,
Не діждала пари;
Тонка-тонка та висока —
До самої хмари.
По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

[1839, С.-Петербург]

УТОПЛЕНА

Вітер в гаї не гуляє —
Вночі спочиває;
Прокинеться — тихесенько
В осоки питає:
«Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се?» — тихесенько
Спитає-повіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

«Хто се, хто се?» — питаєте,
Цікаві дівчата.
Ото дочка по сім боці,
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Україні.
Серед села вдова жила

У новій хатині,
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані; кругом пані,
І спереду, й збоку.
І молода — нівроку їй,—
А за молодого,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею
Козаки ходили,
Поки вдова без сорома
Дочку породила;
Породила, та й байдуже;
Людям годувати
В чужім селі покинула:
Отака-то мати!..
Постривайте, що ще буде!
Годували люди
Малу дочку, а вдовиця
В неділю і в будень
З жонатими, з парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала:
Незчулася, як минули

Літа молодії...
Лихо, лихо! мати в'яне,
Дочка червоніє,
Виростає... Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
«Я Ганнусі не боюся!» —
Співає матуся;
А козаки, як хміль отой,
В'ються круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, в'яне, як зустріне
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати,
Сказилася люта:
«Чи бач, погань розхристана,
Байстрия необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш...
Постривай же, ось я тобі!..
Мене зневажаєш?
Ні, голубко!»

І од злості
Зубами скрегоче.
Отака-то бува мати!..
Де ж серце жіноче?
Серце матері?.. Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати стан гнучкий, високий,
А сёрця — не мати.
Ізогнеться стан високий,
Брови полиняють,
І незчується; а люди
Сміючись згадають
Ваші літа молодії
Та й скажуть — ледащо!
Тяжко плакала Ганнуса,
І не знала, за що,
За щó мати знущається,
Лає, проклинає,
Своє дитя без сорома
Байстрям нарікає.

Катувала, мордувала,
Та не помагало:
Як маківка на городі,
Ганна розцвітала;

Як калина при долині
Вранці під росою,
Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозою.
«Заворожена!.. стривай же! —
Шепче люта мати.—
Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!»

Найшла відьму,
І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не допомгло... Кляне мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину.
«Душно мені; ходім, дочко,
До ставка купатись».
«Ходім, мамо».

На березі
Ганна роздяглася,
Роздяглася, розкинулась
На білій сорочці,
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці...

І я колись... Та цур йому!
Сором — не згадаю.
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.

Мати дивиться на неї,
Од злості німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхристана, боса,
З рота піна; мов скажена,
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.

«Мамо! мамо! що ти робиш?»
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала —
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... от-от доплив!
Пірнув, виринає —
І утоплену Ганнусю
На берег виносить,
Із рук матері заляклих
Вириває коси.
«Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися, усміхнися!
Не хочеш? не хочеш!»
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі. «Подивися!..
Не чує, не чує!»
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати:

Очі вивело із лоба
Од страшної муки,
Втербила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
«Нема в мене роду,
Нема долі на сім світі,—
Ходім жити в воду!»
Підняв її, поцілював...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася —
І сліду не стало...
З того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаються дівчата,
Обходять горою;
Як угледять, то хрестяться
І зовуть залятим...
Сумно-сумно кругом його...
А вночі, дівчата,
Випливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхристана
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивиться на сей бік,
Рве на собі коси...

А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенеться,
Сяде на пісочку...
І рибалка впливає,
Несе на сорочку
Баговиння зеленого;
Поцілує в очі —
Та і в воду: соромиться
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивиться...
І ніхто не знає
Того дива, що твориться
Серед ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою
Шепче: «Хто се, хто се
Сидить сумно над водою,
Чеше довгі коси?»

С.-Петербург
декабря 8, 1841 року

* * *

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи, співала:

«Хустиночко мережана,
 Вишиваная,
Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує.
 Хустино моя
 Мальованая.
Здивуються вранці люди,
Що в сироти хустка буде
 Мережана,
 Мальованая.
А я косу розплітаю,
З дружиною походжаю.
 Доленько моя,
 Матінко моя».

Отак вона вишивала,
У віконце поглядала,
Чи не ревуть круторогі,
Чи не йде чумак з дороги.
Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи, співає:

«Доле моя, доле,
Чом ти не така,
Як інша чужая?
Чи я п'ю, гуляю,
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?
Є у мене дари —
Очі мої карі.
Молодую мою силу
Багаті купили;
Може, й дівчину без мене
З іншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи».

Та й заплакав сіромаха,
Степом ідучи.

Ой застогнав сивий пугач
В степу на могилі,
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились.
«Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та понесем товариша
В село причащати».
Сповідали, причащали
Й ворожки питали,—
Не допомгло... з незціленим
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу,
Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила.
Чи то люди поробили
Йому, молодому,
Що привезли його з Дону
На возі додому.
Благав бога, щоб дівчину...
Хоч село побачить.

Не доблагав... Поховали,
Ніхто й не заплаче!

Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися... Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,
Все забрав з собою.
А де ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де ж тая веселая
Дівчина-дитина?!

На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає.

18 октября 1844
С.-Петербург

ЛІЛЕЯ

«За що мене, як росла я,
Люде не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?
За що вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівною називають,
Очей не спускають
З мого цвіту? Дивуються,
Не знають, де діти!
Скажи мені, мій братику,
Королевий цвіте!»
«Я не знаю, моя сестро».
І Цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
До білого пониклого
Личенька Лілеї.
І заплакала Лілея
Росою-сльозою...
Заплакала і сказала:

«Брате мій, з тобою
Ми давно вже кохаємось,
А я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась.

Моя мати... чого вона,
Вона все журилась,
І на мене, на дитину,
Дивилась, дивилась,
І плакала. Я не знаю,
Мій брате єдиний!
Хто їй лихо заподіяв?
Я була дитина,
Я гралася, забавлялась,
А вона все в'яла
Та нашого злого пана
Кляла-проклинала.
Та й умерла... А мене пан
Взяв догодувати.
Я виросла, викохалась
У білих палатах.
Я не знала, що байстря я,
Що його дитина.
Пан поїхав десь далеко,
А мене покинув.

І прокляли його люде,
Будинок спалили...
А мене, не знаю за що,
Убити — не вбили,
Тільки мої довгі коси
Остригли, накрили
Острижену ганчіркою.
Та ще й реготались.
Жиди навіть нечистії
На мене плювали.
Отаке-то, мій братику,
Було мені в світі.
Молодого, короткого
Не дали дожити
Люде віку. Я умерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг, білим!
Аж гай звеселила.
Зимою люде... боже мій!
В хату не пустили.
А весною, мов на диво,
На мене дивились.
А дівчата завітчались
І почали звати

Лілеєю-снігоцвітом;
І я процвітати
Стала в гаї, і в теплиці,
І в білих палатах.
Скажи ж мені, мій братику,
Королевий цвіте:
Нащо мене бог поставив
Цвітом на сім світі?
Щоб людей я веселила,
Тих самих, що вбили
Мене й матір?.. Милосердий,
Святий боже, милий!»
І заплакала Лілея,
А Цвіт королевий
Схилив свою головоньку
Червоно-рожеву
На білеє пониклеє
Личенько Лілеї.

[25 липня 1846
Київ]

РУСАЛКА

«Породила мене мати
В високих палатах
Та й понесла серед ночі
У Дніпро скупати.
Купаючи, розмовляла
Зо мною, малою:
«Пливи, пливи, моя доню,
Дніпром за водою.
Та впливи русалкою
Завтра серед ночі,
А я вийду гуляти з ним,
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, моє серце:
Нехай не сміється
Надо мною, молодю,
Нехай п'є-уп'ється,
Не моїми кров-сльозами —
Синьою водою
Дніпровою... Нехай собі
Гуляє з дочкою.
Пливи ж, моя єдина.

Хвилі! мої хвилі!
Привітайте русалоньку...» —
Та й заголосила,
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Поки сестри не зустріли,
Не взяли з собою.
Уже з тиждень, як росту я.
З сестрами гуляю
Опівночі. Та з будинку
Батька виглядаю.
А може, вже поєдналась
З паном у палатах?
Може, знову розкошує
Моя грішна мати?»
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,
Мов пліточка. А лозина
Тихо похитнулась.

Вийшла мати погуляти —
Не спитьсья в палатах.
Пана Яна нема дома,
Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,
То й дочку згадала.

І згадала, як купала
І як примовляла.
Та й байдуже. Пішла собі
У палати спати.
Та не дійшла,— довелося
В Дніпрі ночувати.
І незчулась, як зусіли
Дніпрові дівчата —
Та до неї, ухопили
Та й ну з нею гратись,
Радісінькі, що піймали.
Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали...
Та й зареготались.
Одна тільки русалонька
Не зареготалась.

[9 серпня 1846
Київ]

* * *

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам уночі,
Іде в степ, а йдучі
Співа, сумно співає:
«Наносили землі
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає.
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло!
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти.
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата.
Крові брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій».

Та й замовк, зажурився
І на спис похилився.
Став на самій могилі,
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав, ридав,
Сині хвилі голосили.
З-за Дніпра із села
Руна гаєм гула,
Треті півні співали.
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

[Між 17 квітня і 19 травня 1847
С.-Петербург]

«Чого ти ходиш на могилу? —
Насилу мати говорила. —
Чого ти плачеш ідучи,
Чому не спиш ти уночі,
Моя голубко сизокрила?»
«Так, мамо, так». І знов ходила,
А мати плакала ждучи.

Не сон-трава на могилі
Вночі процвітає,
То дівчина заручена
Калину саджає,
І сльозами поливає,
І господу просить,
Щоб послав він дощі вночі
І дрібнії рóси.
Щоб калина прийнялася,
Розпустила віти.
«Може, пташкою прилине
Милий з того світа.
Зов'ю йому кубелечко

І сама прилину,
І будемо щебетати
З милим на калині.
Будем плакати, щебетати,
Тихо розмовляти,
Будем вкупочці уранці
На той світ літати».

І калина прийнялася,
Віти розпустила.
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте...
Не сон-трава
Вночі процвітає,
То дівчина з калиною
Плаче, розмовляє:
«Широкая, високая
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливана.
Широкії ріки-сльози
Тебе полили,
Їх славою лукавою
Люде понесли.
Зневажають подруженьки

Подругу свою,
Зневажають червону
Калину мою.
Повий мою головоньку,
Росою уми
І вітами широкими
Од сонця закрий.
Вранці найдуть мене люде,
Мене осміють.
Широкії твої віти
Діти обірвуть».

Вранці-рано на калині
Пташка щебетала;
Під калиною дівчина
Спала, не вставала:
Утомилось молодеє,
Навіки спочило...

Вставало сонце з-за могили,
Раділи люде встаючи.
А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять дожидала
І тяжко плакала ждучи.

[Між 17 квітня і 19 травня 1847
С.-Петербург]

* * *

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру. А найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена —
Червону калину.
Не прийнядись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.

Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті,
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

[Між 17 квітня і 19 травня 1847
С.-Петербург]

ХУСТИНА

Чи то на те божа воля?
Чи така їй доля?
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась.
Неборак як голуб з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки.
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.
Дождалися... З Чигирина
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сідлали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на веселля,
На веселе погуляння,
На кроваве залицяння.
У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вигравали.
В поход, у дорогу славні компанійці

До схід сонечка рушали.
Випроводжала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину.
Випроводжала сестра свого брата.
А сірому сиротина
Випроводжала: коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила зброю — шаблю золотую
І рушницю-гаківницю.
Випроводжала три поля, три милі,
Прощалася при долині.
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Ой хустино, хустиночко!
Мережана, шита.
Тільки й слави козацької —
Сіделечко вкрити.

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася.
Квітчалася, прибиралась,
Що день божий сподівалась.
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

Мина́ літо, мина й друге,
А на третє лину́ть
Преславні́ї компані́йці
В свою́ Україну.
Іде́ військo, іде́ й друге,
А за третім стиха —

Не дивися, безталанна,—
Везуть тобі лихо.
Везуть труну мальовану,
Китайкою криту.
А за нею з старшиною
Іде в чорній свиті
Сам полковник компанійський,
Характерник з Січі.

За ним ідуть осаули
Та плачуть ідучи.
Несуть пани осаули
Козацькую зброю:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую.
Три рушниці-гаківниці
І три самопали...
А на зброї... козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного,
Розбиті копита...
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

[Друга половина 1847
Орська кріпость]

ТИТАРІВНА

Давно се діялось колись,
Ще як борці у нас ходили
По селах та дівчат дурили,
З громади кпили, хлопців били
Та верховодили в селі,—
Як ті гусари на п о с т о ї.
Ще за гетьманщини святої,
Давно се діялось колись.

У неділю на селі
У оранді на столі
Сиділи лірники та грали
По шелягу за танець.
Кругом аж курява вставала.
Дівчата танцювали
І парубкі... «Уже й кінець!
Ануते іншу!» — «Та й це добра!»
І знову ліри заревли,
І знов дівчата, мов сороки,
А парубкі, узявшись в боки,
Навприсідки пішли.

.
Найкращий парубок Микита
Стоїть на лаві в сірій свиті.
Найкращий хлопець, та байстриук,
Байстриук собі, та ще й убогий,
Так і нікому не до його,
Стоїть собі, як той
Плечима стелю підпирає,
Та дивиться, і завмирає,
На титарівну... А та в квітах,
Мов намальована, стоїть
Сама собі, і на Микиту
Неначе глянула!.. Горить!

Горить Микита в сірій свиті!
Шеляга виймає,
І за того остатнього
Музику наймає,
І нерівню титарівну
У танець вітає!!
«Одчепися, пройдисвіте! —
І зареготалась
Титарівна.— Хіба тобі
Наймичок не стало!»
Насміялась титарівна
З бідного Микити.
Насміялася при людях,

Що він в сірій свиті!
Буде тобі, титарівно!
Заплачеш, небого,
За ті сміхи!..
Де ж Микита?
В далеку дорогу
Пішов собі... з того часу
Не чуть його стало...
З того часу титарівні
Щось такеє сталось!

Додому плачучи прийшла,
І спати плачучи лягла,
І не вечеряла!.. не спала.
Яка лягла, така і встала,
Мов одуріла! Що робить?
Сама не знає! А Микита,
Неначе сич, у сірій свиті
Перед очима все стоїть!
Марá, та й годі! Титарівно!
В недобрий час з того нерівні
Ти насміялась... Стало жаль
Тобі його... Нудьга, печаль
І сором душу оступила,
І ти заплакала! Чого?
Того, що тяжко полюбила
Микиту бідного того!

Диво дивнеє на світі
З тим серцем буває!
Увечері цурається,
Вранці забажає!
Та так тяжко забажає,
Що хоч на край світа
Шукать піде... Отак тепер
Не знає, де дітись,
Титарівна... Хоч у воду,
Аби до Микити...

.

Стережітесь, дівчаточка,
Сміятись з нерівні,
Щоб не було і вам того,
Що тій титарівні!

Як та билина, засихала,
А батько, мати турбувались,
На прощу в Київ повезли.
Святими травами поїли,
І все-таки не помогли!
Втоптала стежку на могилу,
Все виглядять його ходила,
І стежка стала заростать,
Бо вже не здужає і встать.

Так от що сміхи нарobili!
А він канув, провалився;
Його вже й забули,
Чи й був коли? Год за годом
Три годи минули.

На четвертий год в неділю
У оранді на селі
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи;
По шелягу брали
І ту саму грали,
Що й позаторік. Дівчата
Так само дрібно танцювали,
Як і позаторік. Завзятий,
У синій шапці, у жупані,
В червоних, як калина, штанях,
Навприсідки вліта козак,
Та ще й приспівує отак:

«Та спасибі батькові,
Та спасибі матері,
Що нас добули!
Як нас добували,
Жито розсипали
Вночі на печі...»

«Горілки! Меду! Де отаман?
Громада? Соцький? Препогане,
Мерзенне, мерзле парубоцтво,
Ходіте битися! Чи борються,
Бо я борець!..»

Не неділю,
Не дві, не три і не чотири!
Як тій болячці, як тій хирі,
Громадою годили
Тому борцеві... Вередує,
Як той панич... І де взялось
Таке хиренне? Все село
Проклятого не нагодує.

А він собі гуляє, п'є
Та хлопцям жалю завдає
Тими дівчатами. Дівчата
Аж понедужали за ним.
Такий хороший та багатий!
Уже й не борється ні з ким,

А так собі гуляє,
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає.

А титарівна зустрічає,
Приспівує, примовляє:

«Чи не той це Микита,
Що з вильотами свита?»

Той це, той, що на селі
Ти насміялася колись.

А тепер сама до його
У садочок ходиш,
Сама йому, байстрюкові,
Як панові, годиш!

Не день, не два титарівна
В садочок ходила,
Не день, не два, як панові,
Микиті годила!
Догодилась титарівна
До самого краю
І незчулась!

Дні минули,
Місяці минають,
Мина́ літо, мина́ осінь,
Мина́ сьомий місяць, осьмий,
Уже й дев'ятий настає.
Настане горенько твоє!

.

У титаря у садочку,
У ярú, криниця
Під вербою... До криниці —
Не води напиться —
Ледве ходить титарівна —
Трохи пожуриться,

Поплакати, погадати,
Як їй дівувати?
Де їй дітись од сорома,
Де їй заховатись?

.

Раз увечері зимою,
У одній свитині,
Іде боса титарівна
І несе дитину.
То підійде до криниці,
То знов одступає,
А з калини, мов гáдина,
Байстриук виглядає!
Положила на цямрину
Титарівна сина

Та й побігла... А Микита
Виліз із калини
Та й укинув у криницю,
Неначе щеня те!
А сам пішов, співаючи,
Соцькому сказати,
Та щоб ішов з громадою
Дитину шукати!!

У неділеньку раненько
Збиралася громадонька,

Та криницю виливали,
Та дитя теє шукали.
Найшли, найшли твого сина,
Титарівно, в баговинні.
Ой узiali безталанну,

Закували у кайдани,
Сповідали, причащали,
Батька, матір нарікали,
Громадою осудили
І живу ю положили
В домовину!.. й сина з нею!
Та й засипали землею!
Стовп високий муровали,
Щоб про неї люде знали,

Дітей своїх научали,
Щоб навчалися дівчата,
Коли не вчить батько, мати.

Борця того в селі не стало;
А люде в Польщі зустрічали
Якогось панича. Питав:
«Чи жїва,— каже,— титарівна?
Чи насміхається з нерівні?»
Ото він самий! Покарав
Його госпóдь за гріх великий
Не смертю! — він буде жить,
І сатаною-чоловіком
Він буде по світу ходить,
І вас, дівчаточка, дурить
Вовіки.

[Друга половина 1848
Косарал]

* * *

Коло гаю в чистім полі,
На самій могилі,
Дві тополі високії
Одна одну хилить.
І без вітру гойдаються,
Мов борються в полі.
Ото сестри-чарівниці —
Отії тополі.

Закохалися обидві
В одного Івана;
А Іван, козак звичайний,
Обох їх не ганив,
А лицявся то з тією,
То з другою любо...
Поки в яру увечері
Під зеленим дубом
Не зійшлися усі троє.
«Отак-то ти, кате!
Знущаєшся над сестрами...»
І пішли шукати

Трути-зілля, щоб Івана
Завтра отруїти.
Найшли зілля, накопили
І стали варити.
Заплакали, заридали...
А нема де дітись,
Треба варить. Наварили,
Йвана отруїли
Й поховали коло гаю
В полі на могилі.
І байдуже? Ні, не дуже.
Бо сестри ходили
Що день божий вранці-рано
Плакати над Іваном,
Поки самі потруїлись
Тим зіллям поганим.
А бог людям на науку
Поставив їх в полі
На могилі тополями.
І тії тополі
Над Іваном на могилі,
Коло того гаю,
І без вітру гойдаються,
І вітер гойдає.

[Друга половина 1848
Косарал]

* * *

Ой не п'ються пива-меди,
Не п'ється вода,
Прилучилась з чумаченьком
У степу біда.
Заболіла головонька,
Заболів живіт,
Упав чумак коло воза,
Упав та й лежить.
Із Одеси преславної
Завезли чуму.
Покинули товариша,
Горенько йому.
Воли його коло воза
Понуро стоять.
А із степу гайворони
До його летять.
«Ой не клюйте, гайворони,
Чумацького трупу,
Наклювавшись, подохнете
Коло мене вкупі.

Ой полетіть, гайворони,
Мої сизокрилі,
До батечка та скажіте,
Щоб службу служили
Та за мою грішну душу
Псалтир прочитали,
А дівчині молоденькій
Скажіть, щоб не ждала».

[Друга половина 1848
Косарал]

У тієї Катерини
Хата на помості,
Із славного Запорозжя
Наїхали гості.
Один Семен Босий,
Другий Іван Голий,
Третій славний вдовиченко
Іван Ярошенко.
«З'їздили ми Польщу
І всю Україну,
А не бачили такої,
Як се Катерина».
Один каже: «Брате,
Якби я багатий,
То оддав би все золото
Оцій Катерині
За одну годину».
Другий каже: «Друже,
Якби я був дужий,
То оддав би я всю силу
За одну годину

Оцій Катерині».

Третій каже: «Діти,
Нема того в світі,
Чого б мені не зробити
Для цієї Катерини
За одну годину».

Катерина задумалась
І третьому каже:
«Єсть у мене брат єдиний
У неволі вражій!
У Криму десь пропадає;
Хто його достане,
То той мені, запорожці,
Дружиною стане».
Разом повставали,
Коней посідлали,
Поїхали визволяти
Катриного брата.
Один утопився
У Дніпровім гирлі,
Другого в Козлові
На кіл посадили.
Третій, Іван Ярошенко,
Славний вдовиченко,

З лютої неволі,
Із Бахчисараю,
Брата визволяє.

Заскрипіли рано двері
У великій хаті.
«Вставай, вставай, Катерино,
Брата зустрічати».
Катерина подивилась
Та й заголосила:
«Це не брат мій, це мій милий,
Я тебе дурила...»
«Одурила!..— І Катрина
Додолу скотилась
Головонька...— Ходім, брате,
З поганої хати».
Поїхали запорожці
Вітер доганяти.
Катерину чорнобриву
В полі поховали,
А славнії запорожці
В степу побратались.

[Друга половина 1848
Косарал]

* * *

У Вільні, городі преславнім,
Оце случилось недавно,
Ще був тойді... От, як на те,
Не вбгаю в віршу цього слова...
Тойді здоровий-прездоровий
Зробили з його лазарет,
А бакалярів розігнали
За те, що шапки не ламали
У Острій брамі. Дурня знать
По походу. Отже назвать,
Єй-богу, я його не вмію,
Того студента,— що ж нам діять?
То синок був литовської
Гордої графині.
І хороше, і багате,
І одна дитина,
І училось не паничем,
І шапку знімало
В Острій брамі. Добре було,
Та лихо спіткало!
Улюбилось, сердешне,

Було молодее,
У жидівку молодую
Та й думало з нею,
Щоб цього не знала мати,
Звичайне, побратись,
Бо не можна ради дати,
Що то за проклята!
Мов змальована сиділа
До самої ночі
Перед вікном і втирала
Заплакані очі,
Бо й вона таки любила;
І страх як любила!
Та на бульвар виходила
І в школу ходила
Усе з батьком, то й не можна
Було ради дати.
І банкір якийсь із Л ю б с ь к а
Жидівочку сватав.
Що тут на світі робити?
Хоч іти топитись
До З а к р е т у, не хочеться
Без жидівки жити
Студентові. А жид старий,
Ніби тее знає,
Дочку свою одиночу

В хаті замикає,
Як іде до лавок вранці,
І найма сторожу —
Стару Рухлю. Ні, небоже,
Рухля не pomoже.
Уже де вона на світі
Роман сей читала
З шовковою драбинкою —
І Рухля не знала.
Може, сама догадалась.
Тільки заходилась
Та сплела й собі таку,
І вночі спустилась
До студента на улицю.
І де б утікати,
А вони — звичайне, діти —
Любо ціловатись
Коло воріт заходились.
А жид ізнадвору,
Мов скажений, вибігає
З сокирою! Горе!
Горе тобі, стара мати.
Немає твого сина,
На улиці валяється
Убита дитина,
Убитая жидовином.

Горе тобі, мати.
Жидівочка... де та сила
Взялася в дитяти?
Вихватила ту сокиру

І батькові в груди
Аж по обух вгородила.

Отаке-то чудо
У тім місті преславному,
У тій Вільні сталось.
Дивувались довго люди,
Де вона сховалась,
Жидівочка та гадюча,
Що батька убила.

А вона вночі любенько
В Вілії втопилась,
Бо найшли її в Закреті,
Там і поховали.
А графиня без дитини,
Сердешна, осталась;
Поїхала у Рим, кажуть,
Та десь опинилась,
Та з маркізом якимсь голим,
Кажуть, одружилась.
Може, й брешуть, бо, звичайне,
На те вони люди:
І вдовицю не забудуть,
І тую осудять!

[Друга половина 1848
Косарал]

ЗМІСТ

Причинна	5
Тополя	18
Утоплена	31
«У неділю не гуляла...» . . .	41
Лілея	46
Русалка	51
«За байраком байрак...» . . .	55
«Чого ти ходиш на могилу?» . .	58
«Ой три шляхи широкії...» . . .	61
Хустина	65
Титарівна	70
«Коло гаю в чистім полі...» . . .	81
«Ой не п'ються пива́-меди...» . .	84
«У тієї Катерини...»	86
«У Вільні, городі преславнім...» .	90

ТАРАС ГРИГОРЬЕВИЧ ШЕВЧЕНКО

ТОПОЛЬ

Иллюстрации В. И. Лопаты

Киев,

издательство

художественной литературы

«Днипро», 1984

(На украинском языке)

Редактор Л. С. Пономаренко

Художній редактор В. А. Кононенко

Технічний редактор Л. М. Смоляннюк

Коректори А. В. Кудрявцева,

Л. Г. Лященко

Информ. бланк № 2335

Здано до складання 11.10.83.

Підписано до друку 25.01.84.

Формат 70 × 108/64.

Папір офсетний.

Гарнітура Балтика. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 2,1. Ум. фарб. відб. 3,472.

Обл.-вид. арк. 2,846.

Тираж 30 000. Зам. 3—297.

Ціна 55 к.

Видавництво

художньої літератури

«Дніпро».

252601, Київ-МСП,

вул. Володимирська, 42.

Книжкова

фабрика «Жовтень».

252053, Київ-53,

вул. Артема, 25.

55 к.

ТАРАК ИЛЕБЧЕНО • ТОПЧОВА